

Szarka László

A SZÓRVÁNYHELYZET IDENTITÁSSZERKEZETI SAJÁTOSSÁGAI RÓL

Megközelítések, beszédmodok a Kárpát-medencei magyar szórványokról

A magyar szórványokkal foglalkozó kutatások – amelyeknek magyarországi és szomszéd országokban végmenet tudatos tervezése és következetes kivitelezése az elmúlt másfél évtized egyik fontos eredménye – több témakörben, területen mutattak fel számot tevő eredményeket. Ezek közül bevezetőként négyet szeretnék kiemelni. A legrégebb és immár közel harmadfél évszázados különfejlődést felmutató kelet-közép-európai magyar szórvány, a csángómagyarság kutatása az elmúlt másfél-két évtizedben mind mennyiségben, mind pedig minőségben igen jelentős eredményeket tudott felmutatni.¹ A csángómagyarság helyzetének reális felmérése tudatosítja, a nyelvváltás záró szakaszában lévő közösségnek vannak olyan csoportjai, amelyek magyar nyelve ma még alkalmas a teljes értékű beszéd-közösség fenntartására, vagy amelyek magyar nyelvismerete, nyelvhasználata intenzív oktatási, kulturális programok segítségével még megmenthető, megújítható. A katolikus vallású csángók közel háromnegyedénél azonban már megtörtént a nyelvváltás.²

A csángók 21. század eleji helyzetét sokszor mint a teljes nyelvvesztés formájában beteljesült szórványsors szimbólumát emlegetik. Ugyanakkor azok az antropológiai elemzések, amelyek a jelenkori csángó világok új tapasztalatait, transznacionális, migrációs életpályáit, sajátos felekezeti különállásra épülő közösségi identitásának megnyilvánulásait, magyarországi és székelyföldi magyar kapcsolatait vizsgálják, arra mutatnak rá, hogy a román egynyelvű, illetve a román–magyar kétynyelvű római katolikus vallású csángók tudatában vannak a végső stádiumába jutott nyelvváltás tényének, de lokális közösségi tudatukban a vallási identifikáció pótolja, illetve tartósan biztosítja a kohéziós erőt.³

A romániai – észak- és dél-erdélyi, bánági, bukaresti – újabb keletű szórványnyosodási folyamatokat szintén egyre módszeresebb és átfogóbb kutatások elemzik.⁴ A 2000–2001. évi népszámlálások eredményeit rendkívül alapos etnodemográfiai elemzések értékelték, s Erdélyre, Vajdaságra, Horvátországra, illetve

Szlovákiára vonatkozóan a szórványosodási folyamatra vonatkozó kutatások is folytak.⁵ Jelentős elmozdulások történtek a szórványkutatás elméleti és gyakorlati feladatainak tisztázásában is az elmúlt években. A Kriza János Társaság keretében, a Babes-Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajzi Tanszékén, az Erdélyi Múzeum Egyesületben, a temesvári székhelyű Szórvány Alapítványnál, illetve az MTA Néprajztudományi Intézetében, valamint az MTA Kisebbségkutató Intézetében folyó néprajzi, antropológiai, történeti és etnodemográfiai kutatások elméleti megalapozását szolgálta például az a tanácskozás, amelynek anyagai Ilyés Zoltán és Papp Richárd szerkesztésében jelentek meg.⁶ A két említett akadémiai intézet a múlt évben angol nyelvű tanulmánykötetet állított össze a szórványkérdés elméleti és gyakorlati vonatkozásairól.⁷

A szórványkutatás és szórványgondozás viszonyáról sokszor esik szó. E tekintetben különösen Erdélyben az egyházak képviselői fejtenek ki hatalmas munkát. A református egyház részéről Vetési László kutatói, szervezői és szórványgondozói munkásságát lehet mintaként és példaként említenünk.⁸ Jó példája ennek Pomogáts Béla több írása, amelyben a szórványkutatás és gondozás összefüggésének felkarolását sürgette, miközben a szerző a kelet-közép-európai országok magyar szórványait és a „nyugati magyar szórványokat”, azaz a magyar diaszpóra-közösségeket a nemzeti identitás és a nemzethez való tartozás szempontjából azonos szórványhelyzet kétféle földrajzi megjelenéseként mutatja be.⁹

Elemzési keretek, beszédmódok

A magyar szórványkutatás kétségkívül legáltalánosabb megközelítési módja, vizsgálati szempontja a népességfogyás, az asszimiláció vizsgálata. E mögött kétségkívül az egész magyar kisebbségkutatás tudománytörténetében centrális szerepet játszó asszimilációs kutatások is meghúzódnak, s ezek az elmúlt évtized kétségkívül drámai statisztikai trendjei hatására ismét előtérbe kerültek.¹⁰ Biczó Gábor deprivációs olvasatnak nevezi ezt, a romlás és a fogyatkozás mozzanatát abszolutizáló felfogást: „A szórványkérdés tárgyalásának hangnemét a veszteség élményének kiemelése, az univerzális romlás – depriváció –, mint a magyar közösség társadalmi, gazdasági és kulturális állapotának általános sajátossága jellemzi.”¹¹ Szerinte ez a megközelítés alapvetően nem alkalmas a szórványlétet meghatározó folyamatok megértésére, elemzésére. Egyrészt azért, mert az etnikai elvek alapján szerveződő nemzeti közösségek tagjainak mindennapjait, identitását, lojalitását rengeteg más tényező határozza meg. Ugyanakkor a szórványlétben egyszerre megkerülhetetlen és természetes asszimilációs folyamatok a sikeres integráció fokmérőjét jelentik. Azok, akik szórványhelyzetben a nyelvi asszimilációt, akkulturációt elutasítják, s megpróbálnak következetesen elkülönült etnikai alapozású létformára berendezkedni, Biczó Gábor szerint a nemzeti öntörvényűség mítoszának válnak áldozataivá.¹²

A szórványlét, szórványhelyzet asszimilációs kontextusát, s ezzel együtt a depravációs olvasatot a 20. század végi demográfiai folyamatok még inkább felerősítették. Persze a kisebbségi magyar közösségeknek a 2001–2002. évi népszámlások adataiból kiolvasható, összességében közel 300 ezres fogyását elemezve, az alacsony természetes szaporulat, az elvándorlás, migráció meghatározó és mindenki számára nyilvánvaló tényei mellett az újból felgyorsuló asszimilációs folyamatokra is felhívták a figyelmet. A demográfiai, politológiai, szociológiai elemzések által feltárt okok a kisebbségi magyar létszámcsökkenés multikauzális jellegét, a migráció és annak negatív demográfiai, népesedési következményeit bizonyítják. A régió országaiban 10-20, Vajdaságban, illetve Magyarországon pedig immár közel 30 éve tartó negatív demográfiai trendek a természetes és a szaporulat és a tényleges növekedés terén, a hullámzó, de valójában egyre inkább felerősödő migrációs potenciál mellett a nehezen számszerűsíthető, de mégis folyamatosan ható asszimilációs hatások térbeli súlypontjait érezhetően éppen a dél-erdélyi, mezőségi, bánági, illetve a szerémségi, baranyai, burgenlandi magyar szórványokban, valamint a városi szórványrégiókban lehet kijelölni.¹³

Az egyén, csoport, közösség etnikai sajátosságainak változását, átalakulását az asszimiláció gyűjtőnév alatt kezelő társadalomtudományok a nyelv- és az etnikai identitásváltás többlépcsős folyamataként értelmezik a végeredményként nemzetiiség, illetve a nemzeti hovatartozás, etnikai identitás, nyelvi attitűd megváltoztatását, átalakulását, többes identitásszerkezetek kialakulását eredményező társadalmi jelenséget. Az etnikai, nyelvi, kulturális asszimiláció fogalmi meghatározásához az elmúlt évek magyar nyelvű kutatásai érdemi kiegészítéseket tettek. A magyar kisebbségi közösségek által lakott régiókban a jelenkori akkulturációs, asszimilációs folyamatok hosszú történeti előzményekkel rendelkeznek: a városi és falusi környezetben egyaránt jelenvolt természetes és kölcsönös népi két- és többnyelvűségi formákat a nemzetállamok gyakorlata fokozatosan felszámolni igyekezett, a kétirányú nyelv- és identitásváltási folyamatok egyirányúvá váltak. A kisebbségek egyoldalú, a többség részéről viszonzatlan egyéni és közösségi kétnyelvűsége óhatatlanul a nyelvváltás irányába sodorja a kisebbségi közösségek tagjait. A szórványhelyzetek ebből a szempontból olyan sajtóságos határhelyzeteknek tekinthetők, amelyekben ez az egyoldalú, egyirányú nyelvi, kulturális alkalmazkodás magától értetődő magatartás, szemben a kompakt magyar kiségiókkal, vagy éppen az egykori nyelvhatárok mentén kialakult etnikai kontaktuszónákkal, ahol a többségi-kisebbségi viszonyok jóval képlékenyebbek, szituációtól, nyelvi helyzetektől, nyelvhasználati szinterektől függőek. Az engedmények logikájára épülő nyelvi jogi szabályozás az egész kelet-közép-európai régióban – a hovatovább egynyelvűvé váló Magyarországon éppen úgy, mint a jogalkotás elveit tekintve pozitív kivételt jelentő Szlovéniában is – általánossá teszi azt a nyelvi magatartást, amely elfogadja a nyelvi egyenlőtlenségeket, és magától értetődőnek tartja a többségi nyelv privilegizált helyzetét. A kiter-

jedt erdélyi, délvidéki, horvátországi szórványvidékeken, valamint a városi környezetben kialakult magyar szórványokban ez a fajta nyelvi jogi alaphelyzet az anyanyelv nyilvános, hivatalos használatát szinte teljes egészében kizárja, ami különösen a tízezres nagyságrendű, jelentős történeti, kulturális hagyományokkal rendelkező városi szórványok esetében gyakran vezet abszurd helyzetekhez.¹⁴

Vetési László ezt a kétségkívül leegyszerűsítő és könnyen morális megközelítésekre ösztönző „depravációs” megközelítést sok tekintetben legitim elemzési keretnek tekinti. Ugyanakkor arra törekszik, hogy a szórványban élők méltóságát, a szórványhelyzet sajátosságait maximális mértékben figyelembe vegye, és tiszteletben tartsa. „A szórvány egy nemzet öregkora. Az erdélyi maradékszórvány ezer év alatti és utáni megvénhedésünk, kifáradásunk és térvészítésünk otthona. Nagy nemzeti érszűkület ez, ahol lelassul, majd elhal lassan a vérkeringés, bekövetkezik önazonosságunk végtagjainak elérzéstelenedése. Szomorú, amikor népünknek jelentős része így várja a felszámolódás, a beolvadás beteljesedését.”¹⁵ Fontos eleme Vetési László szórványértelmezésének az asszimiláció tárgyilagos elemzése. A természetes nyelv- és identitásváltást a szórványhelyzetek szükségszerű velejárójának tekinti, ugyanakkor szerinte kizárólag az ember egyéni döntésének lehet az eredménye.¹⁶ A szórványhelyzetben is folyamatosan újratermelődő, átalakuló etnikai határok, határhelyzetek a nemzedékek közti nyelvátadást, a nyelvi-kulturális minták átvételét természetesen eleve megnehezítik. A Vetési László által kidolgozott átfogó szórványgondozási tervben éppen ezért kiemelt szerepet kapna a szórványvidékeken kiépülő, lelkészekből, pedagógus-népművelőkből szerveződő hálózat, amely a szórványmagyarországhoz tartozókkal együtt élve, a mindennapokban alakítaná ki azt a helyi modellt, amely lehetőséget teremtene az anyanyelv és anyanyelvi kultúra értékeinek megőrzésére.

A Kárpát-medencei magyar szórványok sajátos történetiségére, az ideális múlt-hoz, valamint az ideális államként elképzelt történeti Magyarországhoz mért mai helyzet historizáló megközelítésére hívja fel a figyelmet Ilyés Zoltán, amikor a magyar szórványfogalomban a „szétszórás” tényezőjét helyettesítő történeti erózió mozzanatának jelenlétét mutatja ki. „...a kárpát-medencei összmagyar diskurzusban, a tudományos, politikai és laikus nyilvánosságban valamiféle hallgatóságos közmegegyezés szerint minden szórvány, ami nem a tömbmagyarországhoz tartozik, amelyet bizonyos diszperzió, térbeli keveredettség, – érzelmesebben megfogalmazva – magára hagyatottság jellemez. Ez a besorolás nem reflektálja a szórvány/diaszpóra fogalomhoz szorosan kötődő „szétszórás”, a migráció momentumát, hiszen a szórvány-diskurzus referenciális bázisát adó kárpát-medencei szórványok többsége, regressziós szórvány, azaz egy vélelmezett etnikai tömb, mint eredeti állapot széttöredezésével, pusztulásával alakult ki.”¹⁷

A kelet-közép-európai régió magyar és nem magyar szórványainak kiváló tipológiai elemzését nyújtó tanulmányában Ilyés Zoltán Biczó Gáboréhoz hasonló

következtetésekre jutott, amikor a szórványvilágok akkulturációs, asszimilációs mintákra épülő gyakorlataiban, a külső magyar világok nemzetiesítő hatásának, befolyásolási szándékainak látható és várható következményeire utal. „A szórványban élő magyarság nemzet- és integritásképzete nem konvenióál sem az anyaországi magyarság érdektagoltságából, eltérő orientációs preferenciáiból következő polifonikus, „lány nemzetképével”, sem a kisebbségben élő tömbmagyarság(ok) kontúrosan hártármelő, „kis-Magyarországokat” teremtő gyakorlatával. A Magyarországról érkező támogatások egyfelől létfontosságú infúzióként járúlnak hozzá a kisebbségi intézményrendszer fenntartásához, a kulturális identitás ápolásához, másfelől paralizálnak: a belső romániai, szlovákiai stb. modernizációs minták elfogadását és a modernizációs adaptációkat gátolhatják.”¹⁸

A rurális és a városi szórványhelyzetek esetenként más és más okok miatt nem alkalmas terepei a nemzeti értékek kizárólagosságára épülő életstratégiáknak, közösségi programoknak vagy éppen a nemzeti értékek megmentésére, elkülönítésére alapozott misszióknak. A mindennapi együttélés szórványban nem kényszer, hanem magától értetődővé váló élethelyzet, amely szintén megtalálja a maga történeti előképeit és tradícióit, például a többféle vagy többes kulturális hagyományokban, mint például ez jellemzi a mostani pozsonyi, kassai, ungvári, temesvári, újvidéki magyar, német, zsidó közösségekhez tartozók magatartását. A két- és többnyelvűség, a többségi nyelv primátusának, használati értékének elfogadása ezekben a helyzetekben nem jár együtt a kisebbségi érzésével, mint ahogy az megfigyelhető a tömb magyar területek asszimilációs nyomásra adott reflexeiben.

Szórványidentitás – identitásszórvány

A kisebbségi kettős identitás klasszikus, etnikai és állampolgári kettős kötődésként leírható modellje az elmúlt két évtizedben kilazulni, átalakulni látszik. Egyrészt mindkét dimenzióban felerősödnek a globalizációs, transznacionális minták, másrészt a lokális és regionális identitáselemek válnak igazán meghatározóvá a kisebbségi önszerveződésekben, csoportképző folyamatokban. Azok a feltételezések, amelyek a rendszerváltástól, az integrációs folyamatoktól, az informatikai forradalomtól, az Internet elterjedésétől a megőrzött magyar nyelvű közösség mellett az egyetemes magyar beszédközösség kialakulását remélték, láthatóan nem teljesültek. A szórványosodás folyamata nem állt meg, a migrációs folyamatok az erdélyi, vajdasági városokban, az etnikai tömbök peremvidékein még fel is gyorsították a maradékelvű szórványok kialakulását.

A migráció nyomán kialakuló külső és belső diaszpórák kialakulásával párhuzamosan a maradékszórványok is újratermelődnék. Fontos felismerése az elmúlt évtizednek, hogy a többi etnikai térszerkezeti változáshoz hasonlóan a szórványhelyze-

tek kialakulása is folyamatos, különösen az olyan átmeneti korszakokban, mint az 1989 utáni periódus, amikor a határnyitás, az integráció következményei, migrációs lehetőségek, mobilitási pályák, urbanizáció, gazdasági változások soha nem látott gyorsasággal alakítanak át egész országrészeket. „Nagy harcok folynak ma a városokért, a gazdasági megerősödésért, demográfiai jelenlétünk fenntartásáért, és harcok folynak nagyvárosaink gyűrűjében a földekért.” – állapítja meg a szórványgondozás eszköztelensége miatt egyre reményvesztettebben Vetési László. „Földpocsékolás folyik. Adják el a földeket, főként az épülő autópályák mentén. Ez mind a szórványlét újratermeléséhez vezet. Szorul ki a nyelv, szorulunk ki az intézményekből, nincsenek embereink a megfelelő helyeken. Ezek mind az önvisszaszorítás jellemzői. Belső szándékra, együttérzésre, a civil intézményrendszer együttérzésére és cselekvési szándékára van szükség. Minden tömb-magyar önkormányzatnak legyen szórványoknak szóló cselekvési programja, és azt vigye is véghez. Kezdenek együttműködni település- és intézmény-párokban.”¹⁹

A magyarországi, a kisebbségi és a diaszpóra magyar közösségek egymásról szerzett ambivalens tapasztalatait, újonnan kialakult vagy éppen újra megerősödött régi előítéleteit csak részben feledteti a globalizálódó magyar elektronikus sajtó, a turizmus és migráció. Helyette az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és a többi régió, ország magyarságának sorsközösség-érzése ezekhez a regionális, illetve részközösségekhez való identifikációs hajlandóságot erősíti fel. A szórványidentitás eleve lokális, legfeljebb regionális alapzatú: nincs benne semmilyen nacionalista túlzás és kizárólagosság-igény, hiszen az együttműködési kényszer és lehetőség mindennapi adottság. A helyben maradt, lakóhely változtatás nélkül létrejött, megörökölt szórványhelyzetben nem csak az érvényesülés motiválja a többséggel való szóértést, a másik nyelv megtanulását és tiszteletét, hanem az együttélés tradíciója. Amibe a konfliktusok emléke éppúgy belefér, mint a közös munka és a párhuzamos, de mégis külön-külön megtartott ünnepek tapasztalata.

Mint fentebb láttuk, a szórványhelyeztek kiváló kutatói szerint az asszimilációt, nyelvcserét veszteségként kezelő modellek alkalmatlanok a mára kialakult kisebbségi léhelyzetek kezelésére, sokkal inkább a közösségek gazdasági, szociális helyzetének javításához kapcsolódó multikulturális modellek versenyképességére igyekeznek helyezni a hangsúlyt. *A Kínlódni ebben az országban* címmel megszervezett erdélyi ankét és az arra alapozott vizsgálat elemzése szerint azonban ennek a megközelítésnek a sikerében maguk az érintettek is csak kisebb részben bíznak.²⁰ A kulturális antropológiai kutatások egyértelműen a lokális keretek közt általában komoly tradíciókkal rendelkező együttélési formák megújulási erejét hangsúlyozzák: a helyi közösségekben kialakult interetnikus milió helyi adottságaiból alakítja ki a helyi közösség az együttélés, az anyanyelv és a többségi nyelv használatának normáit.²¹

Az Unió határain belülre került, s ennek okán többé határon túlinak csak magyar nemzetállami csőlátással tekinthető szomszéd országai magyar közösségek valóság-

gos – városi és rurális térbeli; tömb, vegyes és szórvány szerkezetű – élethelyzeti életszerű megközelítéseket feltételeznek. Kutatóktól, közösségformálóktól, vezetőktől és döntéshozóktól egyaránt. Az asszimiláció történeti előzményei, jelenlegi kulturális, politikai és gazdasági kontextusa a közeljövőben is meghatározó szerepet játszik a két- és többnyelvűség kialakulásában, a kettős kötődések, kettős és többes identitásformák kialakulásában, illetve a nyelv- és identitásváltásban. A változások, elmozdulások mérésére a nyelvi kompetenciák, a kétnyelvűség-típusok vizsgálata kínál alkalmat, lehetőséget. A nemzetiségi aktivitás különböző jelenségeinek számszerűsítése, s a belső döntések okainak feltárása, pl. az iskolaválasztás, a média és a politikai pártkínálat választása; a többségi közösség által kínált nyelvi, kulturális, politikai opciók elfogadásának vizsgálata az egymás mellett élő közösségek egymásra utaltságának, kölcsönös elfogadottságának feltérképezésére is módot adhat.

A strukturális, etnikai, identifikációs asszimiláció kihívásai a kisebbségi és különösen a szórvány magyar közösségek számára csak akkor jelenthetik a kiegyensúlyozott, kettős identitással, kétnyelvűséggel jellemezhető léthelyzetek kialakulását, megtartását, ha ahhoz sikerül az állami, regionális és lokális szinten olyan háttérrel, támogatást biztosítani, amely a kisebbségi és szórványközösségek létezésében értékörző és értéktermelő tényezőt lát. A nemzedékek váltakozása még az ilyen ideális környezetben is az esetek egyre nagyobb százalékában a nemzetiségváltás befejeződését, visszafordíthatatlan megtörténtét hozza magával. Ennek visszafordítására az egyházak fokozott aktivitása a szórványgondozás terén önmagában nem elegendő, kivált, ha csakis a lelet- és lélekmentésre koncentrálnak és a szórványrégiók többségi népességével való kapcsolatteremtéssel, a kialakult interetnikus viszonyokkal nem törődnek.

Az etnikai szórványok a felületes külső szemlélő számára akár láthatatlanná is válhatnak. Pedig jelenlétük vagy a teljes asszimiláció bekövetkezte utáni helyzetekben akár az emléküik is folyamatosan befolyásolja a lokális, regionális közösségek kulturális magatartását, szokásait, hagyományait.²² Az etnikai tisztogatások nyomán homogenizált vagy az 1970-1980-as években németek által elhagyott erdélyi, magyarországi, szlovákiai, bánsági kistérségekben például máig megfigyelhető az építkezési és munkakultúrában, az ünnepi, temetkezési szokásokban a német tradíció jelenléte.

A kulturális kölcsönhatások, a közös kulturális tradíció lehet a szórványlét igazi aranytartaléka, kivált, ha sikerül lassan megszelídíteni, felelősségére rádöbenteni a 20. században megvadult és állva maradt nemzetállamokat. A különböző forrásokból táplálkozó etnikai csoportok közös kultúrája, eleve nyitott hagyományai, gyökerei, értékrendje, működési kódjai közösek, ezért könnyebben elsajátíthatóak, jobban ellenállnak a különböző kisajátításoknak. Az etnikai hagyományok, előtörténetek még az olyan végletesen egyoldalú szituációkban is, mint amilyen a szórványhely-

zet, minden érintett csoport számára kedvező módon fel tudnak oldódni a közös lokális kultúra világában.

A lokális szinten kialakult együttélési modelleket, gyakorlatokat aligha pótolhatja bármilyen támogatáspolitikai formáció. Kivált, ha azok nem kiszámíthatóak, idény- és kampányjellegűek, s nem támaszkodnak a helyi kezdeményezésekre, hanem külső ötleteket próbálnak megvalósítani. Ezzel együtt alapos tényfeltárást követően, jól végiggondolt intézményfejlesztési logika mentén érdemes lesz a jövőben is foglalkozni azokkal a területekkel, régiókkal, helyzetekkel, ahol a kedvezőtlen folyamatokban nemcsak korrekciós lehetőségek, hanem interetnikus együttműködési perspektívák is kitapinthatóak.

Jegyzetek

- ¹ A kutatások legfrissebb, 5301 tételt feldolgozó bibliográfiai összegzését I. Pozsony Ferenc–Tánczos Vilmos: A moldvai csángók bibliográfiája. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2006.
- ² „A moldvai katolikusoknak – akiknek legnagyobb részét megalapozott érvek alapján tekintjük magyar származásúnak – ma már csak 43 százaléka (240 038 főből 103 543) él olyan településen, ahol még egyáltalán beszélnek magyarul. Sőt ez utóbbi települések mintegy százezer fős katolikus lakosságának jelentős része is nyelvileg teljesen elrománosodott, úgyhogy a Moldvában élő magyarul is beszélő csángók számát ma mintegy 62 ezer főben állapíthatjuk meg. Ez a moldvai katolikusoknak csak mintegy egynegyedét (25,8 százalékát) jelenti. Ez a szám mégis jelzi azt, hogy a moldvai csángóság egésze még nem veszítette el teljes mértékben anyanyelvét, mint ahogyan ez a legutóbbi román népszámlálásból (1992) kitűnik.” A magyar csoport tehát nem a magyar anyanyelvűek, hanem a bármily csekély magyar nyelvismerettel még rendelkezők számát jelölte. Tánczos Vilmos: A moldvai csángók lélekszámáról <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/moldva.htm>
- ³ „Belülről” ugyanis – azáltal, hogy a pusztinaiak vélekedése szerint nincs külön „román” meg „magyar” Isten – a nyelv maga irrelevánssá válik, nem az válik „lényegessé”, hogy Istenhez milyen nyelven imádkoznak. Ez az „egy Istenbe vetett hit” lehetővé teszi, hogy a pusztinaiak mint közösség „katolikusok” legyenek, anélkül, hogy közösségi szinten magukat „románnak” vagy magyarnak” kellene „identifikálniuk”. Boross Balázs: Kutatók, sztereotípiák és referenciarendszerek a moldvai csángó kultúrában, In: Bakó Boglárka, Papp Richárd, Szarka László (szerk.): Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák, Balassi Kiadó, Budapest 2006. 149.
- ⁴ Itt csupán néhány példát említhetünk az elmúlt két évtized legfontosabb erdélyi szórványkutatásai közül. A kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság, valamint az Erdélyi Múzeum Egyesület (EME) több kiemelkedően fontos kutatást, kiadványt szentelt a romániai magyar szórványkérdésnek. Az EME folyóiratának 62. kötete elsősorban a szórványkérdés történeti dimenzióját vizsgálta meg. Erdélyi Múzeum, 2000. 3–4. <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00020/index.htm>; Az 1992-ben Temesvárott létrehozott Szórvány – Diaszpóra Alapítvány (<http://www.diasporatm.ro/index.php?szam=24&lang=hu>) vezetője, Bodó Barna szintén több kötetet, konferenciát, kutatást és tanulmányt szentelt a szórványkutatásnak. Ezek általánosítható tapasztalatairól, tanulságairól I. Bodó Barna: Szórványok kutatása, uo.: <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00020/m09bodo.htm>; Nyelvészeti megközelítésben I. Péntek János: Látletet a szórványhelyzet nyelvi következményei-

- ról. Uo. <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00020/m05pentek.htm>; A szórványosodási folyamat nyelvészeti, illetve dialektológiai szempontú vizsgálatára I. uő.: A magyar nyelv- és nyelvjárásszigeetek Romániában. MTA székfoglaló előadás, 2005. <http://www.mta.hu/fileadmin/szekfoglalok/000883.pdf>; Itt kell megemlítenünk a kérdéstről több könyvet is publikáló Vetési Lászlónak a Magyar Kisebbség szórványstratégiával foglalkozó 2000. 3. számában (<http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/0003/index.htm>) közölt vitaindítóját. Vetési László: Szórványstratégia – nemzetstratégia. Tervezet a romániai szórványmagyarság közösségépítéséhez és kisközösségi rehabilitációjához. Uo. 2000. 2. <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/0002/m000222.html>
- 5 A Magyarországgal szomszédos államok magyar kisebbségi közösségeiről átfogó körképet ad Gyurgyik László–Sebők László: Népszámlálási körkép Közép-Európáról 1989–2002. Teleki László Alapítvány, Budapest 2003; Erdélyre vonatkozóan I. pl. Veres Valér: A romániai magyarság létszámcsökkenésének okai a XX. század utolsó negyedében. Korunk 2002. 2.; Uő.: A romániai magyarok demográfiai viszonyai a 2002. évi népszámlálás előzetes adatai tükrében. Demográfia, 2002. 2–3; L. továbbá a Magyar Kisebbségnek az erdélyi magyarok demográfiai helyzetével foglalkozó számát. <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/0204/index.htm>
 - 6 Ilyés Zoltán–Papp Richárd (szerk.): Tanulmányok a szórványról. (=Magyar világok I.) Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2006. A szórványkutatás eleméleti kérdéseiről ebben a kötetben I. különösen A. Gergely András: Szórvány, diszpóra és határfenntartás. Adalékok a szórványtipológia és a kulturális sziget kérdésköréhez. uo. 11–20; Biczó Gábor: A szórványkérdés transznacionális dimenziói és a magyar szórványkutatás, uo. 21–42; Ilyés Zoltán: Szórványkutatás, szórványértelmezés. Megjegyzések a Kárpát-medence szórványközösségeinek társadalomtudományos vizsgálatához. uo. 64–77; Keményfi Róbert: A többrétegű „szórvány” kifejezés a kisebbségkutatásban, uo. 78–91; A szórvány és diaszpóra fogalmának különbözőségeit, egymástól alapvető kritériumokban különböző kutatástörténeti kontextusát jól megvilágítja az MTA Kisebbségkutató Intézet kiadásában megjelent diaszpóra-kötet: Kovács Nóra (szerk.): Tanulmányok a diaszpóráról (=Magyar világok I.) Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti kisebbségkutató Intézet, Budapest 2004. Ebből a kötetből a szórvány és diaszpóra fogalmának különbségére vonatkozóan I. pl. Fejős Zoltán: Diaszpóra és az „amerikai magyarok” – háttér egy fogalom alkalmazhatóságához. uo. 9–24; Szabó Mátyás: A diaszpóra kutatás korlátai és lehetőségei. uo. 25–29; Cserján Károly: Magyar identitás Ausztriában, uo. 41–48.
 - 7 Balogh, Balázs–Ilyés, Zoltán (eds.): Perspectives of Diaspora Existence. Hungarian Diasporas in the Carpathian Basin. Historical and Current Contexts of a Specific Diaspora Interpretation and Its Aspects of Ethnic Minority Protection. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.
 - 8 Munkái közül I. pl. Vetési László: Juhaimnak maradéka. Anyanyelv, egyház, peremvilág: sorskérdések a nyelvhatáron Kolozsvár, Komp-Press Korunk Baráti Társaság, 2001. A szórványmissziók jó áttekintését adja <http://www.korunk.org/konyvek/letoltkonyvek/vetesilaszlo.pdf>; Uő.: Ne csüggedj el, kicsiny sereg. Lelkipásztori barangolások küszködő nyelvi tájakon. Kalota Könyvkiadó. Kolozsvár, 2002.
 - 9 Pomogáts Béla: Két és félmillió magyar szórványban, Kisebbségkutatás 2002. 2. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2002_02/cikk.php?id=1139
 - 10 Gyurgyik László–Sebők László: Népszámlálási körkép, id. m
 - 11 Biczó Gábor: Megjegyzések Vetési László: Szórványstratégia – nemzetstratégia című tanulmányához, Magyar Kisebbség 2000.3. <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/0003/m000301.html>
 - 12 „A magyar szórvány asszimilációja elsősorban globális összefüggésekbe illeszkedő természetes folyamat. Míg az etnikai alapú nemzeti eszme természetes örökösüként a klasszikus értelemben vett polgárság – többgenerációs, jelentősebb rurális kötődésekkel vagy társadalmi kapcsolatokkal nem rendelkező városiakok –, valamint az értelmiség és ezen csoportok befolyása alá került népes-

- ség számára az asszimiláció veszteség, addig be kell látni, hogy az etnikailag vegyes területen élők többsége számára ez sikeres életstratégia. Az asszimiláció alapvetően nem tragikus esemény. A nyelvéhez, kultúrájához körmeszakadtáig ragaszkodó, tudatos ellenállást kifejtő egyéniség csak a kisebbség kisebbségének mítosza - és nemcsak Magyarországon.” Uo.
- ¹³ Szilágyi N. Sándor: Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra, *Magyar Kisebbség* 2002. 4.; Kiss Tamás (szerk.): Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben, *Kritikon*, Kolozsvár 2004, 181–185. Gyurgyik László–Sebők László: Népszámlálási körkép, id. m 113–115., 145–147., 1167–168.
- ¹⁴ Nádor Orsolya–Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*, Akadémiai Kiadó, Budapest 2003. 16–20.
- ¹⁵ Vetési László: „Lélektől lélekgig” misszió az erdélyi és a regáti szórványokban. „Egyházaink az ezredfordulón” c. konferencia előadása. www.unitarius.com/kermag/magvetok/001/001_34/2001_34_vetesilaszlo2.htm
- ¹⁶ „A törvényszerű és megállíthatatlan etnikai folyamatokkal nem kívánunk reménytelenül küzdeni. A természetes asszimilációnak megvannak a maga fájdalmas törvényszerűségei. Amivel nem lehet, azzal nem is szabad szembe szállni, a lehetetlennel értelmetlen küzdeni. A jogát senkinek sem vehetjük el, hogy ha úgy kívánja, történelmi folyamatok eredményeként, szabad döntésből is nyelvet, etnikumot és nemzetet váltson, és újat, a többségi környezetét válassza magának. Értelmetlen lenne amúgy is ez a küzdelem. De jaj nekünk, ha a szórványban élők ezt nem szabad döntésből, hanem a mi mulasztásainkból teszik. (...) Elvárjuk azt, hogy ne erőszak, ne az anyanemzet hanyagsága, hanem hogy ha erre sor kerül, a szabad döntés vezesse az egyént vagy néptöredéket abban, hogy mely nemzeteknek és mikor kívánja identitását átadni. (...) Itt az ideje, hogy alázatosan elfogadjuk a mieink mássá válását is, ha azok által, akik a mieink voltak, a békességet és közös értékeinket szolgáljuk.” Uo.
- ¹⁷ Ilyés Zoltán: Szórványkutatás, szórványértelmezés. Megjegyzések a Kárpát-medence szórványközösségeinek társadalomtudományi vizsgálatához. *Magyar Tudomány* 2005. 2. 148. www.matud.iif.hu/05feb/04.html A szórvány- és diaszpóra-fogalomnak mint elemzési kategóriáknak más típusú, angolszász kutatástörténeti problémáját vizsgálja Sik Endre (2000): Kezdetleges gondolatok a diaszpóra fogalmáról és hevenyészett megfigyelések a diaszpóra-koncepció magyar nézőpontból való alkalmazhatóságáról. In: Sik Endre–Tóth Judit (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. MTA PTI–Migrációs Kutatóközpont, Budapest, 157–184.
- ¹⁸ Ilyés Zoltán: Szórványkutatás, id. m. 155.
- ¹⁹ Nemzet-nemzetiség: Minden magyar felelős minden magyarért. Szórványsors. Háromszék, 2007. március 24. <http://www.3szek.ro/nd.php?name=Oldal&id=40650>
- ²⁰ Salat Levente (szerk.): *Kínlódni ebben az országban...? Ankét a romániai magyarság megmaradásának feltételeiről*. Scientia Kiadó. Kolozsvár 2002. <http://mek.oszk.hu/01700/01746/index.phtml>,
- ²¹ Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében. (=Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián, Műhelytanulmányok)*, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest 2003.
- ²² Az etnikai határok és az identitás összefüggéseiről I. Corvesi, Daniel: *Nationalism, Boundaries, and Violence*. *Millennium: Journal of International Studies*. 1999. 3. 553–584; Hasligner, Peter (Red.): *Grenze im Kopf. Beiträge zur Geschichte der Grenze in Ostmitteleuropa*. Frankfurt am Main 1999. 12–14; Ilyés Zoltán: A határfogalom változó tartalmai a geográfiától az empirikus kultúrákutatásig. 9–15. In: Kovács Nóra–Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitási és az identitás kérdésköréből*. III. Budapest 2004. 9–15; Keményfi Róbert: „...A magyar